

OLASZ VÁRÉPÍTŐK MAGYARORSZÁGON, A XVI—XVIII. SZAZADBAN

A FASISZTA OLASZ KORMÁNY, valóban irigylésreméltó bőkezűséggel, 50 kötetre tervezett kiadványt indított meg, „L'Opera del Genio Italiano all'Estero“ címen, amely részletesen meg fogja örökíteni mindazt, amit az olasz szellem, a legrégebb időktől napjainkig, Itália határain kívül alkotott. Ennek a hatalmas kiadványnak IV. sorozata az olasz várépítők működését tárgyalja s a múlt évben megjelent második kötete magyarországi terveiknek és építkezéseiknek bő leírását, vagyis más szóval váraink, várkastélyaink és kulcsosvárosaink műszaki történetét foglalja magába. Szerzője, Leone Andrea Maggiorotti tábornagy, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja, nem csupán mint ezen a téren elsőrangú szakember, hanem mint Magyarország és a magyar nemzet őszinte barátja szól hozzánk ebben a könyvében.

Úttörő munkát végezett, mert mi várainknak nagyobbára csak ostromáról és védelméről olvashattunk, de alkotóik neve és építésük története legtöbbször homályban maradt. Ennek nagyrészen az volt az oka, hogy a magyar ember a katonai tudományokkal, főként pedig műszaki részükkel, igen sokáig nem akart foglalkozni s így erősségeink tervezése és építése merőben külföldiekre, a XVII. század derekáig legnagyobb részben olaszokra hárult, akiknek ezirányú tevékenységét az erődítés tudományában teljesen járatlan régi kútfőíróink nem értették meg s már csak ezért is vajmi ritkán és akkor is nagyon felületesen emlékeztek meg róla.

A Trianon-előtti Nagy-Magyarország területén, az apróbb erődítményeket nem is számítva, 97 olyan várunk, várkastélyunk vagy kulcsosvárosunk volt, amelynek terve, építése vagy átalakítása olasz mesterek nevéhez fűződik. Maggiorotti tábornagy 142 olyan vár-építőt sorol fel, életrajzi adataikkal együtt, akiknek működése számottevő nyomott hagyott minálunk. Megállapítása szerint, a mohácsi vész előtt három korszakban jöttek olasz építészek Magyarországra, tudniillik a XI. században, az Anjouk idején és Mátyás király uralkodása alatt. De legsűrűbb rajokban, mint várépítők, a XVI. és XVIII. század közepe között keresték fel hazánkat.

Jóllehet a török veszedelem már az 1396-i nikápolyi csatától kezdve fenyegette Magyarországot, végváraink rendkívüli fontosságát sokáig nem ismerte fel senki. Bármilyen fényesek voltak is Hunyadi János győzelmei és bárminő merészek a Balkán-félsziget mélyébe is

hatoló hadműveletei, itt nem részletezhető okoknál fogva, állandó sikert nem hozhattak. Sokkal hatásosabb lett volna az erős végvárrendszerre támaszkodó aktív védekezés, amelynek gondolata Mátyás király agyában is megfogant, de az ő korai halálával le is került a napirendről.

Borzasztó szerencsétlenségnek — a mohácsi vésznek — kellett reánk szakadnia, hogy nálunk is ráeszméljenek az emberek a jólkiépült és kellően fel is szerelt végvárrendszer szükséges voltára. De ennek felismerésétől az ige testtéválásáig hosszú volt az út. Egyrészt a két pártra szakadt ország képtelen helyzete s az anyagi eszközök hiánya hátráltatta a bajok gyors orvoslását, másrészt pedig az a körülmény is, hogy a török nem szállotta meg az országot 1526-ban s így sokan voltak, akik hosszabb időre elodázoznak vélték a katasztrófát.

Végül is nem Magyarországból, hanem Bécsből indult meg a komoly kezdés. I. Ferdinand király, majd 1556-tól kezdve az Udvari Haditanács a legkitűnőbb, eleinte kizárólag olasz várépítőket szerződtette azzal a feladattal, hogy elavult és elhanyagolt várainkat az akkor terjedő s a várépítés terén valóságos forradalmat okozott olasz bástya-rendszer szabályai szerint átalakítsák, vagy újakat építsenek helyettük; mégpedig nem csupán az Ausztria felőli oldalon, hanem a törökök Bécs felé irányult fő hadműveleti vonalától távoleső tájakon, sőt 1551-ben már Erdélyben is.

Merőben új rendszerről lévén szó, természetes, hogy eleinte se a németek, se más nemzet fiai nem értettek hozzá; de lassacskán mégis csak megtanulták, ellenben mi magyarok mindvégig nagyon elmaradtunk ezen a téren. Mondják ugyan, hogy a XVI. században Révay Ferenc, valamint Kerechény László is értett volna az újrendszerű várépítéshez, de ezt az állítást semmiféle bizonyítékkal se lehet támogatni. Nem tudunk róla, hogy csak egyetlen várat is terveztek volna.

LEHETETLEN A tudós szerző munkájában ismertetett valamennyi erődtéménnyel és olasz építőikkel behatóan foglalkoznunk. Tér hiányában tehát csak néhány fontosabb várunkról s az ott dolgozott legkiválóbb hadiépítészekről akarunk röviden szólni.

Kezdjük a sort a fővárossal, Budával, bárha korai török kézre jutása következtében éppen ez tükrözi vissza legkevésbé az újkori várépítést.

B u d a v á r a n a k középkori magva az 1686-i ostrom alatt rombadőlt István-torony volt; ehhez csatlakozott a palota, két mérsékelt széthajló épületszárny alakjában. A palotát és az öregtornyot, a fejlődés második fokán, védőgát vette körül akkor, amidőn a tűzfegyverek általánossá vált alkalmazása következtében a védelem súlypontja se az öregtoronyra, se a palotára nem esett többé.

A fejlődésnek ezen a fokán se volt tartós a megállás. Ugyanis a védekezésnek a korábbi függélyestől mindegyre jobban vízszintes irányba történt fordulása folytán, a középkori várak szabadonálló, aránylag vékony, de annál magasabb kerítéséből jókora darabot le kellett bontani. Az üres és általában kicsiny falmenti tornyokat pedig földdel töltött vagy boltozott nagy rondellákkal, baluardokkal helyettesítették s ágyút állítottak rájuk, úgyszintén a kötőgátak mögé

készült földhányásra is. Ez volt a várépítésnek Budavárán ma is jól látható átmeneti stílusa, amelyet aztán, a XV. század utolsó évtizedétől kezdve, eleinte csak szórványosan, de később annál általánosabban, az olasz bástyarendszer váltott fel.

Azonban ez a nagyfontosságú újítás a szorosavett budai váron semmi, a Zsigmond király korától kezdve szintén megerősített s a várhoz észak felől csatlakozó felsővároson pedig csupán egy nyomot hagyott, mégpedig az északkeleti sarkon álló úgynevezett „Erdélyi-bástyát“, a János királyt szolgáló Domenico da Bologna 1534 és 1540 közötti alkotását. A napjainkban „Halászbástya“ néven ismert „Homwerk“ (Opera a como) még 1686-ban se volt meg.

Budavára, a mutatószámoként született Erdélyi-bástyát leszámítva, részint a középkori, részint az átmeneti várépítés stílusát tüntette fel, amikor a törökök 1541-ben elfoglalták. Így is maradt hosszú 145 éven át. Az ostromló sereggel 1686-ban idejött idegen tisztek nem győztek eléggé csodálkozni, hogy se a XVII. század derekán fejlődésének tetőfokára jutott újabb olasz, se az annak alapjaiból kisarjadt francia várépítő modornak nem látták Budavárán semmi nyomát.

Buda visszavívása után I. Lipót király a később olyan híressé vált polihisztort, Luigi Ferdinando Marsili gróf ezredest bízta meg azzal, hogy dolgozza ki a vár teljes átalakításának és korszerűvé tételének részletes terveit.

Marsili valóban nagyszabású, de éppen ezért lebírhatatlan anyagi akadályba ütköző tervéből jóformán semmi se valósult meg. Egyrészt elfogyott a pénz, másrészt pedig, amilyen mértékben szorították hátrább a további felmentő hadjáratok a török hódoltság addigi határait, ugyanolyan mértékben csökkent Budavárának korábbi katonai fontossága is. Ennélfogva az Udvari Haditanács, a romok eltakarításán s a legszükségesebb tatarozó munkán kívül, csupán a Halászbástya felépítésére szorítkozott.

Volt sok olyan várunk, sőt talán legtöbb olyan volt, amely a középkori ostromló eszközöknek megfelelő jó helyre épült, de ez a helyzete, az ágyú fokozatos tökéletesedése következtében, mindegyre rosszabbodott. Ilyen esetben, a bástyarendszerre történt áttérés alkalmával, legcélszerűbb lett volna valami alkalmasabb helyre, teljesen új várat építeni. De itt, mint legfontosabb tényező, a pénzkérdés szólott közbe, azután pedig az egyre súlyosodó török veszedelem gyors munkát parancsolt s ez az utóbbi körülmény a régi vár minél sürgősebb átalakítása mellett szólott. Végül pedig ne feledjük, hogy a középkori várak — a városokról nem is szólva — székesegyházat, apátságot, kolostort, vagy kastélyt zártak magukba. Ezeket a féltett épületeket az elavult s az ágyúnak többé ellen nem álló védőművekben meghagyni, vagy másfelé költöztetni nem lehetett. Így történt azután, hogy olyan helyen, ahol az átalakítás nem felelt volna meg a célnak, az új várat a régi köré építették.

Kanizsa elavult kicsiny vára ingoványok közé épült, vagyis „sárvár“ volt. Korszerű átalakítására és kibővítésére kerülván a sor, erős vita támadt két jeles olasz várépítő, Pietro Ferabosco és Carlo Theti között. Az előbbi a régi várat körülfogó öthomlokzatú védő-

vonaltól építése mellett kardoskodott, a másik azonban azt vitatta, hogy a mocsár adta természeti előnyök nem érnek fel a sokféle hátránnyal s ezért azt javasolta, hogy új várat építsenek, teljesen száraz helyre. Miksa király Ferabosco terve mellett döntött. Ferabosco, ennek megfelelően, már 1566 és 1572 között, két nagy bástyát épített, a tervezett új védővonal alkotórészeként. Ebben a munkában más olasz építőmesterek is segítettek neki, így — többek között — Sallustio Peruzzi, Martino Secco, Antonio Albertini, Giuseppe Scavino és Bernardo Magno.

Sokáig vitás volt, vajjon Ferabosco terve teljes egészében megvalósult-e, avagy úgy módosult, hogy az új védővonal öt homlokzat helyett csak négyet kapott? A legújabb kutatások és ásatások bizonyossá tették, hogy Kanizsa vára öt bástyával és ugyanannyi kötőgáttal épült fel s citadellaként csatlakozott a város kerítéséhez.

Annakidején a győrit mondták Európa egyik legerősebb várának. Mivel a törökök fő hadműveleti vonalába esett, Buda elvesztése után nyomban feléje fordult I. Ferdinánd király figyelmé. Először Francesco da Spazio (1547) és Sforza Pallavicini őrgróf foglalkozott a középkori vár átalakításának tervével, de az építkezés végül is az imént már említett Ferabosco-nak egyes részeiben módosított terve szerint indult meg. Már 1557-ben, legalább nagyjában, készen volt az új vár, amelyen — a fennebb említettekén kívül — Pier Antonio Tarducci (1550), Sigismondo de Préda, Francesco da Pozzo, Giovanni Maria de Speziecasa (1553), Paolo da Mirandola (1554), Battista Bemporai (1556), Francesco Benigno (1561), Bernardo Gabellio, Cristoforo della Stella (1589) és Vincenzo Scamozzi (1599) is dolgozott.

Időközben, 1594-ben, a török elfoglalta Győrt s négy évig ült benne, anélkül azonban, hogy a váron valamit változtatott volna. Sajátságos, hogy már néhány évvel a visszaszerzés után, teljesen elhanyagolt állapotba jutott a vár, az annyira szükséges továbbfejlesztés helyett. Nagy fontosságát csak Montecuccoli ismerte fel újra s ő bízta meg az apai ágon skót, anyai ágon olasz származású Francesco Wimes grófot, a Győrött is teljesen hiányzott külső mellékművek tervének kidolgozásával s az építkezés vezetésével is. Ezeknek a mellékműveknek legnagyobb részét már a XVI. század legelején ismerték és alkalmazták is Itáliában. Papiroson nálunk is megszülettek elég korán, de alkalmazásukra nagyon későn került a sor. Ennek nem a nálunk dolgozott várépítők tudatlansága, hanem az állandó pénzhiány volt az oka. Wimes 1662-ben, vagy 1663-ban fogott a munkához s valószínűleg 1677-ig dolgozott Győrött, de nagyszerű terve sohasem valósulhatott meg teljesen.

Győrrel párhuzamosan fejlődött Komárom vára is, a Csallóköz keleti sarkában, a Duna és a Vág—Duna egybefolyásánál. Úgy látszik, hogy itt Filippo Tomielli rakta le a bástyarendszer első alapjait, 1544 táján. De csakhamar Ferabosco vette át a munka vezetését s az ő tervei szerint épült fel az Ó-vár, a már említett Speziecasa, továbbá Francesco de Spazio (1547), Adamo Gallo (1554) és Francesco Benigno (1556) közreműködésével.

Ez az Ó-vár csakhamar kicsinynek bizonyult, úgyhogy nyugati irányban való megnagyobbításáról kellett gondoskodni. Az Új-vár első tervét Theti dolgozta ki. Eszerint az Ó-vár nyugati homlokzata megmarad s az új védővonala az akkor még igen kicsiny városka nyugati oldalán, hárombástyás homlokzattal, vagyis „Koronaerőd“ („opera a corona“) alakjában húzódik egyik folyótól a másikig. Az Udvari Haditanács, valami oknál fogva, nem fogadta el Theti tervét s alkalmasint pénz hiányában, az egész építkezést is levette a napirendről. Itt is Montecuccoli indította meg újra a kátyúba jutott szekeret. Ő bízta meg az Új-vár tervének elkészítésével gróf Wimest, aki Győrön kívül Pápán, Veszprémben, Tatán, Tihanyban és Nagyvásonyban is dolgozott. Wimes megtartotta Theti hárombástyás koronaerődjének tervét, de több részletet megváltoztatott. Bemardo da Magno és Francesco Capra segítségével, 1673-ban be is végezte a hét évig tartott nagy munkát.

Komárom várának kettős hídfővé történt továbbfejlesztése már nem az olasz mesterek nevéhez fűződik.

Mint útzáró és mint hídfő, egyaránt fontos volt Érsekújvár. A XVI. század közepén még csak kicsiny sarokbástyákkal ellátott s a bástyarendszer legrégebb alakjában rögtönzött négyszögű védővonala volt, talán a „Magister aedificiorum“ — Felice da Pisa — alkotásaként.

Még ugyanennek a századnak második felében két Baldigara — Giuliano és a magyarországi várépítésben olyan nagy szerepet játszott Ottavio — kapott megbízást egy teljesen új vár építésére. Ez a réginek közelében kapott helyet s befogadta a polgári lakosságot is, az olasz mesterek terve alapján épült lakótelepre. Az új főgát hatszögű lett, ugyanannyi bástyával és kötőgáttal. Egy-egy homlokzata 250 méter hosszú volt. A két kapu közül az egyik „Bécsi“, a másik „Esztergomi“ nevet viselt. A két Baldigarán kívül, 1573 előtt Francesco Gera, majd Marcantonio Baldigara (1583), Giangiacomo Gasparino (1590), Claudio Cogorano (1596) és Simone Malatesta (1597) is dolgozott rajta.

Az építkezés évtizedekig tartott, de teljesen sohase készült el. Az Udvari Haditanács 1685-ben Marsilit küldötte Érsekújvárra, a megrongált erődítmények helyreállítására és a félbemaradottak bevégezése végett. Azonban, Buda visszafoglalása után, ez a munka is félbeszakadt. De Érsekújvár még ilyen állapotában is, az olasz bástyarendszernek legharmonikusabb magyarországi alkotása volt, mert ez közelítette meg legjobban ennek a rendszernek Itália várépítő iskoláiban kialakult elméleti és gyakorlati alakját.

Eger vára különösen érdekes példája annak, hogy a földrajzi helyzet kedvezőtlen hatását mennyire nem lehet tökéletesen kiküszöbölni, legfeljebb csak bizonyos fokig ellensúlyozni. A középkori egri székesegyház, védővonalával együtt, alacsony lejtőkúpra épült, amelyen — kelet felől — a szomszédos magaslatok uralkodtak. A tüzfegyverek ostromra való alkalmazása előtt, nem lett ebből nagyobb baj, de annál inkább a XVI. század második felétől kezdve, mert akkor már az említett magaslatokról könnyűszerrel lehetett tűzbefogni a vár egész belsejét.

Már az 1552-i ostrom előtt megkezdődött, de csak a legkezdetlegesebb alakban, Eger várának a bástyarendszerre való átalakítása.

1540-ben Alessandro da Vedano, majd később Giovanni Maria da Napoli és Bernardo Gabellio dolgozott rajta, az ostrom után pedig Antonio Voltolinot (1553) s a már említett Speziecasát (1556) találjuk Egerben.

Azonban nagyobb szabású építkezésről csak 1560-tól fogva lehetett szó. Ekkor ugyanis Verancsics Antal püspök, Paolo della Mirandola szerződtette s ez dolgozta ki a gyökeres átalakítás tervét. Paolo mester nem csupán a már meglévő, félállandó jellegű védőöv falazására akart szorítkozni, hanem a kor követelményeinek megfelelő új védőműveket is akart emelni. Verancsics eredeti szándéka szerint, csak három új bástya épült volna a várhoz, de az olasz építész alaposabb átalakítást javasolt. A legnagyobb nehézséget a váron uralkodó magaslatok okozták. Ezek káros hatásának ártalmatlanná tételére, újabb tervet dolgozott ki Mirandola, de minden megoldási kísérlet csak félrendszerű volt, amely amennyit használt, ugyanannyit árthatott is.

Az olasz mester tervéből még 1569-ben is sok részlet várt megvalósításra. Ekkor már, 1580-ig, Ottavio Baldigara irányította saját, de teljesen soha meg nem valósult tervei alapján, az építkezést. Baldigarán kívül, Egernek török kézre jutásáig, Giacomo Falubreso, Bartolomeo da Ponte és Claudio Cogorano is résztvett a munkában. Baldigarának tulajdoníthatók a vár alá épült folyosók, amelyekről még művelt emberek körében is hitelre talált Egerben az a dajkamese, hogy ezeknek a folyosóknak egyike, a torony irányában is 32 kilométernyire levő diósgyőrrel kötötte volna össze az egri várat.

Az 1596-tól 1687-ig tartott török uralom mitse változtatott Eger várán. Ennélfogva a Zinzendorff-féle 1706-i és a Farrel-féle 1735-i tervrajz eléggé váágosan mutatja, milyen lehetett a vár a török uralom előtt. Ezeken jól látható az a két hatalmas bástya, amelyet Baldigara, a keleti oldalt annyira fenyegető magaslatnak legalább részleges ellensúlyozása végett épített.

Kassa védőövének története, kitűnő példája a városerődítmények fejlődésének. A XIV. század elején még csak ellipszis-alakú palánköv vette körül a várost, egy-egy kapuval a nagytengely két végén. Mivel a város lassacskán túlnőtt ezen a kerítésen, Zsigmond király 1404-ben elrendelte a régít körülfogó, apró tornyokkal és rondellákkal megszakított falazott új védővonal építését. Majd, újabb erődítések válván szükségessé, 1484-től kezdve, a most említett külső öv köré, egy harmadik (barbacan-szerű) védővonal épült, az átmeneti stílusnak megfelelő nagy baluardokkal.

A bástyarendszer meghonosodása idején, vagyis a XVI. század második felében, Felice da Pisa (1553), Ottavio Baldigara (1583), Orfeo Gallont (1595) és mások, a hét baluardot ugyanannyi bástyával helyettesítették. Majd, 1619 végétől kezdve, a Bethlen Gábort szolgáló Maurizio Venieri dolgozott Kassa erődítésén. Végül, 1671-ben, Montecuccoli rendeletére, Germanico Strassoldo hozzáfogott a déli homlokzathoz csatlakozó nagy cittadella építéséhez. De a csigatempóban folyó munka Rákóczi felkeléséig se készült el teljesen s többek között a város védőövéhez kapcsolódó két szárnya is hiányzott.

Várad középkori templomvárát, 1569 és 1596 között, a most is fennálló, öthomlokzatú bástyás övvel vették körül. Ez az új vár tulajdonképpen cittadella lett, mert közvetlenül a belvárost (Péntek-helyet) körülfogó védőövhez csatlakozott s a Magyarországon épült kevés cittadellának egyetlen, napjainkig fennmaradt példánya.

Terve Ottavio Baldigara műve s ő maga vezette az építkezést is. De mert nagy elfoglaltsága gyakran szólította másfelé, időnként mások helyettesítették, így Simone Genga, Achille Tarducci, Domenico Ridolfini és Marco Isolani. De ez a helyettesítés az egyöntetűség rovására történt, mert például az egyes bástyáknak nemcsak alap-tervében, hanem szerkezetében is, olyan eltérések vannak, amelyeket se a térszínviszonyok, se más parancsoló körülmények meg nem okolhattak. A valamennyinél nagyobb ötödik s 1596-ban csupán földből és fából épült bástyát már csak Bethlen Gábor pótolta, 1618-ban bevezetett, állandó jellegű téglaeépítménnyel. Tervezőjében és építőjében Giovanni Landit gyaníthatjuk.

Minden erődítőrendszer fejlődésének irányát a fegyvertechnika haladása szabta meg. Ennek megfelelően, a bástyarendszer fejlődése nagyjában ez volt: A kezdetben igen magas és ennél fogva nagy célfelületet mutató escarpe-falak párkányvonalát, a contrescarpe-fal párkányával egy szintre szállították alá. Majd, a tarack egyre gyakoribb alkalmazása következtében, az árkot is megszüktették; végül pedig az escarpe-falak párkányát a contrescarpe-falak párkányvonalára alá süllyesztették. Váradon mindennek éppen a fordítottja történt. De ez nem az olasz mesterek, hanem az I. Rákóczi György uralkodása alatt Váradon dolgozott kontárok büne volt. Ők vették rá a fejedelmet, hogy a máris túlméretezett árkot még jobban kiszélesítse s az eléggé magas escarpe-falakat is feljebb emeltesse. Ennek a fonák-ságnak káros hatása az 1660-i ostrom idején vált érezhetővé.

A 32 évig tartott török uralom nem változtatta meg a vár képét. Az 1692-i visszavétel után, a megújításnak csak igen csekély részben megvalósult tervét már nem olasz, hanem német hadimérnök — báró Borgsdorff — dolgozta ki.

A Maros egykor olyan fontos völgyzárójának — L i p p ának — tulajdonképpen négy vára volt. A legrégebbi a Maros radna-lippai szorosának keleti végén, a Boszporda (Pass-Pforte) nevű magaslatra épült. Ebből ma már csak egy kerek toronynak némi maradványa látható. A második várat Nagy Lajos király építtette, az előbbitől mintegy 4½ kilométernyire nyugat felé, a Maros kiöntései közé. A várost csak 1510 után, tehát már a török veszedelem idején, vették körül palánkkal akkori birtokosa Brandenburgi György örgróf. Ugyancsak a XVI. században épült, a vár déli szomszédságában, a „Tövisvár“ néven ismert huszárvár.

A törököktől 1551 november 4-én történt visszavétel után, Castaldo tábornok megbízta Alessandro Cavolinit, hogy a bástyarendszer szabályainak megfelelően építse újjá Lippa várát. Villela és Centorio leírása szerint, az olasz mester hozzá is fogott a munkához, de nem végezhetette be, mert 1552 július 30-án másodszer is — ezúttal 43 évre — török kézre jutott Lippa.

Az új gazda itt se folytatta a megkezdett művet s mivel később Bethlen Gábor átengedte az 1595-ben visszavívott Lippát a törököknek, a vár újjáépítéséhez csak 1691 és 1695 között lehetett fogni, amikor ismét császári hadak ültek benne. Korszerűvé tételére két terv készült, az egyik Marsili, a másik Giovanni Morando Visconti ezredes műve volt. De egyik se valósulhatott meg, mert a török 1695 szeptember 9-én újra elfoglalta s az 1699 januárius 26-án kötött karlovitzi béke értelmében meg is tartotta Lippát. Ugyanez a béke elrendelte a vár lerombolását is. Ez meg is történt, még pedig olyan alaposan, hogy ma már csak a várfalnak s a városalánk árkanak egyes nyomai láthatók.

Dél-Magyarország legfontosabb vára — Temesvár — egy, hajdanában erdőszélig szegett és sok kisebb-nagyobb vízfolyással átszőtt hosszú mocsárterület északi szélére épült. Helyén már a magyar honfoglalás előtt is állott valami (avar?) erődítmény, de igazi várrá való fejlődése I. Károly királyunk idejében (1308—1342) kezdődött. Ő a régi erősség mellé újat építtetett, olasz mesterekkel, még pedig velencei módon, a fenékbe vert cölöpökre, mivel a vízjárta sűppedékes talaj nagyobb épület terhét nem bírta volna.

A vár további fejlődése már Hunyadi János korára esik. Őt szolgálta az a Paolo Santini nevű olasz várépítő, akinek az 1443 és 1447 közötti temesvári építkezés, továbbá Hunyadi solymosi várkastélyának újjáépítése tulajdonítható.

Majd, 1551-ben, a már körműnkre égett török veszedelem hatása alatt, I. Ferdinánd király megbízta Giovan Battista Castaldo tábornokot a temesvári erődítmények korszerű kiegészítésével. Segítő-társai Antonio da Bufalo, Andrea da Treviso, Francesco és Simone da Pozzo, Alessandro Cavolini, Zuan de Rovereto, továbbá Antonio és Martino de Spazio, mindannyian ismertnevű várépítők voltak. Azonban, az idő rövideje miatt, nem készülhetett el ez a hosszadalmas munka s így az 1552-i török foglalás idején, csupán az úgynevezett „Nagypalánk“ északkeleti sarkára épült félbástya képviselte az olasz bástyarendszert.

Temesvár úgyszólván változatlanul jutott a felmentő sereg birtokába, 1716-ban. Teljes újjáépítésének tervével előbb Marsili, majd később Visconti ezredes foglalkozott. Azonban az új vár mégse az ő terveik szerint épült fel.

Különös jelenségekkel találkozunk Erdélyben, a várépítés terén. Először is azzal, hogy bárha sok ott dolgozott olasz mester nevét ismerjük, nem tudjuk mindenikről pontosan megmondani, hogy mit és mikor alkotott? Itt az úgynevezett „stíluskritika“ se segít, mert egy és ugyanaz a hadimémők különféle modorban építkezett.

A másik szokatlan jelenség pedig az, hogy akkor, amidőn a bástyarendszer Erdélyben is gyökeret vert, nem a fejedelmi székváros — Gyulafehérvár — hanem Nagyszeben erődítményeinek újjáépítésére került először a sor; sőt Fogaras és az ennél sokkal kevésbé fontos Szamosújvár átalakítása is megelőzte Gyulafehérvárét, pedig ezúttal török hódításra se lehetett a késedelem okaként hivatkozni.

A XVI. század derekán Temesvárott dolgozott várépítők egytől-egyig megfordultak Erdélyben; rajtuk kívül egy bizonyos „Petrus Italus“, továbbá Paolo della Mirandola, Simone Genga és később Agostino Serena is. Azonban Gyulafehérvárott egyikük működésének se maradt nyoma. Az első két bástya (a déli homlokzaton) már csak Bethlen Gábor uralkodása alatt (1613—1629) épült, a többi három homlokzat továbbra is a legtokéletlenebb középkori formában maradt.

Fogaras vára szintén Bethlen idejében kapta a régi várkastélyt körülfogó négybástyás főgátat, a korábbi, átmeneti stílusú védővonal helyébe, de nem tudjuk, kinek terve alapján? A fejedelmet két ismeretebbnévű olasz várépítő szolgálta: Maurizio Venieri és Giovanni Landi; mivel azonban az előbbi inkább Felső-Magyarországon foglalatzkodott, az erdélyi építkezéseket, elég sok valószínűséggel, Landinak tulajdoníthatjuk.

A fejedelemség megszűnte után, az Udvari Haditanács Erdélybe küldötte a már többször emlegetett Viscontit, hogy az ottani várak újjáépítésére, vagy átalakítására, terveket dolgozzon ki. Az ő nevéhez három alkotás fűződik: Nagyszeben városának új védővonala és cittadellája, Gyulafehérvár merőben új vára és a kolozsvári fellegvár. Az utóbbi kettő ma is fennáll, azonban Nagyszeben védőműveit lebontották, még mielőtt teljesen elkészültek volna. Csupán a korábbi tornyoskerítés egy része maradt meg.

Visconti erdélyi építkezései talán legjobban bizonyítják azt, amit előbb mondtunk, hogy tudniillik a várépítők nem ragaszkodtak mindig mereven ugyanahhoz a kaptafához. Ugyanis az olasz bástya-rendszernek az volt egyik legfőbb jellemvonása, hogy a bástyaszámok derékszögben csatlakoztak a kötőgáthoz s másik végükkel nem a vállpontra, hanem a közbeiktatott bástyafülbe kapcsolódtak. Ez az elrendezés azzal a hátránnyal járt, hogy a szárnykazamaták fő lövőiránya a kötőgáttal lett párhuzamos, már pedig ilyenformán nem lehetett a bástyahomlokzatok előtti holtteret eltüntetni. Ezen később úgy segítettek a várépítők, hogy a bástyaszámot tompaszögben csatolták a kötőgát végpontjához. Így most már lehetővé vált a bástyahomlokzatok előtti árok résznek a szárnykazamatákból való pásztázása, mert a szárny a szomszédos bástya homlokzatára merőleges volt. A két egymással szemben levő kazamata lövőiránya tehát a kötőgát közepe előtt metszette egymást. A bástyafül eltűnt.

Ezt az utóbbi megoldást választotta Visconti, Lippa várának 1692-ben készített tervén, de már 1702-ben a nagyszebeni cittadella, majd 1714-ben Gyulafehérvár tervein, egyesítette a fennebb vázolt két rendszert. Visszatért ugyanis a hátralt szárnyú fülesbástyához, de azzal a fontos és célszerű módosítással, hogy a kötőgátak két végét tompaszögben megtörte s derékszögben csatolta hozzájuk a szárnyakat, amelyek tehát a szomszédos bástyák homlokzatára merőlegesek voltak s így nem hagytak előttük holt teret. De időközben (1713) Kolozsvárott füleden bástyákat és félbástyákat tervezett Visconti.

A nálunk dolgozott olasz várépítők közül időrendben Cosa tábornok volt az utolsó. Ő tervezte 1715-ben Arad várát, de az végül is gróf Harrsch tábornok terve szerint épült fel, 1764 és 1776 között.

Meg kell még emlékeznünk, mint nálunk működött kiváló olasz várszakértőről, a veronai Carlo Clemente Pellegrini grófról is. Ez 1788-ban a császári hadseregben tábornagy lett s 1789-ben, Belgrád ostrománál szerzett érdemei jutalmául, a Mária Terézia-rend nagykeresztjét kapta. Magyarországi szereplésének részletei további felderítésre várnak.

Ez A VÁZLATOS és nagyon hézagos ismertetés még csak megközelítően se adhat hű képet az olasz várépítőmesterek magyarországi működéséről. Már csak azért se, mert alkotásaik nem csupán imént felsorolt várainkra szorítkoztak. Hogy csak a fontosabbakat s így ismertebbeket említsük: Szigetvárott, Veszprémben, Tatán, Pápán, Pozsonyban, Hatvanban, Tokajban, Munkácson, Szolnokon, Szatmáron, Gyulán és Szegeden is dolgoztak, mint tanácsadók, tervezők, vagy építők.

Maggiorotti tábornagy kétségkívül nagyon hasznos munkát végzett, reávilágítván az olasz-magyar kultúrkapcsolatoknak erre a Magyarországon vajmi kevésbé ismert fejezetére. Erről a tárgyról, ilyen összefoglaló, terjedelmes munka nem szól minálunk. De kiváló szolgálatot tett nekünk azzal is, hogy hadtörténelmünk számos eseményét megismertette az olasz olvasóközönséggel.

Nagy műve folytatásra vár. Már volt róla szó, hogy a bástya-rendszer Itália földjén keletkezett s olaszok terjesztették Európaszerte, sőt más földrészekén is. Ez a rendszer, az egyes országok különleges viszonyai folytán, bizonyos fokig mindenütt önállóan fejlődött tovább. Legyen elég itt a Németalföldön kialakult s ott gyökeretvert ágára hivatkoznunk.

Mivel pedig, legalább is a XVII. századtól kezdve, az olaszokon kívül egyre sűrűbben dolgoztak a mi várainkon más nemzetek fiai is: érthető, hogy mindenikük felhasználta azt, amit a maga hazájában látott és tanult. Ezeknek a sajtóságoknak hatása tehát, szükségképpen nálunk is érvényesült. Sajnos, mindeddig nem akadt olyan szakemberünk, aki a különféle külföldi hatásokat pontosan számbavette és behatóan elemezte volna. Hadtörténetíróink ifjabb nemzedékére vár az a fontos, de nem könnyű feladat, hogy a hozzánk legközelebb állott németekén kívül, a nálunk megfordult francia, spanyol, németalföldi és lengyel várépítők szerepét is megörökítse.

GYALÓKAY JENŐ